

Het 'sacraments boeck' van het begijnhof van Herentals

OF DE 'BROEDERSCHAP VAN DE MIS VAN HET HEILIG SACRAMENT' ANNO 1439

J. A. Bourgundia was onderpastoor en later pastoor van het begijnhof in Herentals. Anno 1685 begon hij met het uitschrijven van een 'Manuael oft Register boeck voor de Jouffrouwen Meesteressen van het Begijnhoff tot Herentals. Waer inne uytegelegd wort den inhoud van de documenten, bescheeden, Privilegien, ende oude brieven, hun Hoff raeckende met verhael van de voornaemste geschiedenissen op het selve, t'sedert syne opkomst' (1) Een latere aantekening in het Manuael luidt: "Anno 1733 den 6 julij is den voorschreven Heer Joannes A Burgundia overleden."

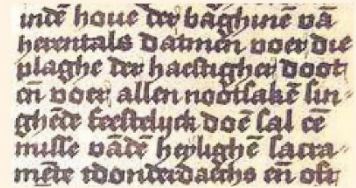
Zo onder veel meer vermeldt Bourgundia vijf broederschappen: "Wat aengaet de Broederschappen; vijf sijndert noch in het gebruik te weten van het H. Sacrament des autuers, van onse lieve vrouw, van sinte Barbara, van sinte Anna, ende van sinte Catharina." Vriens (3) daarentegen vermeldt zeven kapelanieën, maar slechts één broederschap en wel dat van de mis van het Heilig Sacrament.

Wat er ook van zij, op bladzijde 205 van het Manuael lezen we over het feest van het Heilig Sacrament: "Den Pauselijcken brief ... raect ons Baggijnhoff in t'particulier niet, maer wel eerder de gantsche Christenheid. Hij is van den Paus Eugenius den vierden Anno 1433. Ende is een gebodt aen alle Bisschoppen en Prelaten datse sullen hebben te doen publiceren de brieven van Urbanus den Vierde ende van Martinus den Vijfden de welcke d'aftaten die sij verleent hebben ten opsicht van het officie oft Kerckelijcke Goetsdienst van den Feestdagh van het Heijlich Sacrament des autuers. Urbanus den Vierden heeft dien feestdagh ingestelt te vieren op donderdagh naer d'Octave van Sinxen,..."

Sacramentsboek

Aan deze oproep, vervat in de pauselijke brief anno 1433, werd goed zes jaar later gevolg gegeven op het begijnhof van Herentals, zoals blijkt uit de aanwezigheid in het archief van het 'Sacraments boeck' (2). Inderdaad, dit boek omvat een inleidende tekst over het instellen anno 1439 van de mis van het Heilig Sacrament op het begijnhof, gevolgd door de lijst van de gelovigen die een jaarlijkse rente toezegden. De tekst is uiteraard in het Middelnederlands gesteld. Het ontbreken van leestekens leidt tot een voor ons wat ongewone zinsbouw: "Int iaer ons heeren m.cccc.ende .xxxix [1439] omtrent paeschen es ter eere gods gheordineert inden hove der baghinen van herentals datmen voor die plaghe der haestigher doot ende voor allen nootsaken singhende feestelijck doen sal een misse vanden heylighen sacramente tdonderdaechs ende oft dan heijlich dach ware oft ander merkelijck letsel soe salmen dese misse singhen tsvidachs oft tswondsachs op dat sij eens ter weken

ghedaen worde met v schoen bernende stalkerssen (met 5 brandende grote kaarsen op het altaar) ende tsavonts alle dondersdaghe een loffelijck antiffen (antifonen zijn kerkelijke beurtzangen) te singhen met de bernende kerssen ende hier om erfrenten te gaderen ende desen dienste ter stont begonnen te worden ende uter hant ghedaen te worden iaerlijcks ende gheloent redelijck den ghenen die den arbeit doen selen."

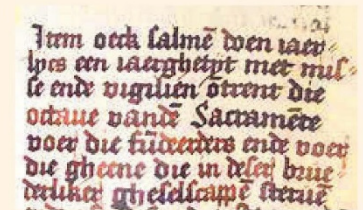

int hove der baghine vā
herentals datmen voer die
plaghe der haestigher doot
en voer allen nootfakē sin
ghēde feestelijck doē sal eē
misse vāde heylighe sacra
mēte tdonderdaechs en oft

"inden hove der baghinen van herentals datmen voor die plaghe der haestigher doot ende voer allen nootsaken singhende feestelijck doen sal een misse vanden heylighen sacramente tdonderdaechs ende oft

Wat betekent "voor die plaghe der haestigher doot ende voer allen nootsaken"? Die "plaghe der haestigher doot", de pest, was gevreesd onder meer omdat de zieke zo snel kon overlijden, dat een laatste biecht op het sterfbed niet meer haalbaar was. Bij gebrek daaraan dreigde minstens het vagevuur en in geval van een niet-gebiechte en niet-vergeven doodzonde het eeuwige hellevuur... In die zin begrijpen we dan allicht beter "ende voer allen nootsaken": voor dringende zaken die iemand beletten zijn verplichtingen na te komen. Kortom, de plotselinge dood waardoor iemand zijn verplichtingen niet kon nakomen en de weg naar de hemel versperd dreigde te vinden. Een voor de middeleeuwer ondraaglijke gedachte, want was de zin van dit aardse leven immers niet om in de hemel te komen? Het opzet is een feestelijk gezongen mis op donderdagavond, opgeluisterd met vijf brandende kaarsen op het altaar. Men wil het initiatief meteen starten ("ter stont begonnen te worden ende uter hant ghedaen te worden"). Men wil degenen die de mis doen en zingen,

"redelijck" belonen. Daarbij dienen we alvast te denken aan de priester, de kostersessen en de begijnen van de scola (het zangkoor). En om een weerkerend inkomen te bestendigen, kunnen welwillende "fundeerders" zich ertoe verbinden hun leven lang een jaarlijkse erfrente te schenken voor het bekostigen van deze wekelijkse mis. "Hier om hebben die mensche die in desen boecke ghescreven sijn hen verloeft (zich verbonden tot) ende verbonden op haer selven haer lyflanck iaerlijcks hier toe te gheven al soe vele als sij op haer selven hebben doen scriven in desen boecke ende dese renten sullen iaerlijcks verschijnen (vervallen, betaalbaar worden/zijn) opten heijlighen sacraments dach ende binnen der octaven te betalen (octaaf: achtste dag van de kerkelijke viering van een feestdag waarop die viering werd gesloten) den rentmeesterssen vanden sacramente." De gelden worden geïnd door of zijn betaalbaar aan de rentmeesteressen. Het waren dus begijnen die deze taak op zich namen.

Item oeck sal men doen iaerlijcs
en iaerghetijt met misse ende vigiliē
tende octaue vande Sacramēte
voer die fundeers ende voer
die gheene die in deser bruederliker
gheselschappen sstuen

"Item oeck sal men doen iaerlijcs een iaerghetijt met misse ende vigiliē (nachtwake of kerkdienst de dag of avond vóór de feestdag) omtrent die octave vanden Sacramente voer die fundeers (stichters) ende voer die ghene die in deser bruederliker gheselschappen sterven..."

Jaarlijks rond de octaaf van het Heilig Sacrament zal er een herdenkingsmis plaatsvinden voor de overleden stichters. Meteen blijkt dat die "fundeerders" lid zijn geworden van wat "bruederliker gheselschappen" worden genoemd. In deze zin kunnen we dan ook terecht spreken van een "broederschap van de mis van het Heilig Sacrament".

"Ende oft desen dienste verghinge (zou vervallen, zou stopgezet worden, in liquidatie gaan) soe en salmen niet gheven ende dat ghegheven is half sinte katerinen ende half den heijlighen gheest tshoefs te bliven." Indien deze "bruederliker gheselschappen" om welke reden dan ook een einde zouden nemen, worden de "fundeerders" ontslagen van hun bijdrageplicht en worden de nog beschikbare gelden verdeeld tussen de Heilige Geest en de Sint-Katharinakapel(anie).

Sint-Katharinakapel

De stichting van de Sint-Katharinakapel werd op 19 maart 1296 bevestigd door Guillermus, de bisschop van Kamerijk. Inderdaad had de bisschop uit betrouwbare bron vernomen dat een aantal jaarrenten ten eeuwigden dage waren geschonken "*ad fundandam et instituendam capellaniam unam perpetuam in ecclesia beghinarum in Herentals*", vrij vertaald: om een eeuwige kapelanie te stichten en in te stellen in de kerk van de beghijnen van Herentals. De deken van Antwerpen wordt opgedragen de aard en omvang van deze renten na te gaan en zich te informeren bij de wereldlijke heren in wier gebied de panden van deze erfelijke jaarrenten gelegen zijn. De eerst vermelde schenker heet Arnoldus Sartor. Mogelijk is hij de pastoor van Herentals die er rond 1270 op aandrong om het beghijnhof een eigen statuut te geven los van de parochie van Herentals (zie ook het artikel in *Begijnhofkrant* 78, winter 2022). Alleszins schonk deze Arnoldus Sartor meerdere erfrenten op gronden die gelegen waren in Vorselaar en Herentals en omgeving. Maar in 1316 rijst er een meningsverschil tussen Egidius, kapelaan van de Sint-Katharinakapel, en de meesteressen van het beghijnhof (4). De meesteressen stellen dat de kapelaan elke dag de eerste mis of vroegmis moet doen ("*primam missam in aurora vel*

prope auroram cotidie celebrare debere") en dat de genoemde kapel net daartoe werd opgericht ("*dictamque capellaniam ad hoc fuisse fundatam*"). De kapelaan beweert het tegendeel: hij hoeft die vroegmis niet te doen. De deken van Antwerpen dient dit geschil te beslechten. Hij hoort beide partijen en neemt kennis van de schriftelijke mededelingen van de getuigen. Zijn eindoordeel is klaar en eenduidig: de kapelaan van de voornoemde kapel moet bij of rond zonsopgang de mis doen, wat overigens het opzet van de stichters van de kapel was.

Terug naar het Sacramentsboek

De "*mensche die in desen boecke ghescreven sijn*", schonken formeel een jaarlijks betaalbare, erfelijke rente. "Formeel" betekende in die tijd met een schepenakte en zo bijvoorbeeld "*Item Henric Verbiest op een stuck lants houdende omtrent tderdendeel van eenen buender luttel min oft meer gheleghen op Wauter Voets velt aen erfelycheyt Henric Box ter eender sijden ende Henric Wecheels ter ander sijden .ii. mottoene verschinende te sint Jan smisse*". Daarbij werd dus een stuk land als borg gegeven. Merkwaardig is dat bij de eerste zeven schenkingen welgeteld drie wijngaarden vermeld worden. Waartoe de druiven werden benut, is niet vermeld. Maakte men er wijn mee, at men ze op als

fruit of dienden ze voor het bereiden van "*verjuis*"; het zure sap van onrijpe druiven dat in de keuken gemeengoed was?

Hoe het ook zij, op 28 januari 1469 lieten de "*joncfoouwen Johann en de Gheertruyd Embrechts ghesusterren beghynen des hoefs te Herentals*" in hun gezamenlijk testament "*drie loepene rogs erfelyc totten dienste der missen des heyligen sacraments diemen des donderdaechs singhende is inden choer*".

Jef Van den Bergh

Bibliografie

- (1) Bourgoundia J.A.: *Manuael oft Register boeck voor de Jouffrouwen Meesteressen van het Begijnhoff tot Herentals*, Herentals, 1685, Stadsarchief Herentals.
- (2) Cijns- en renteboek van de mis van het Heilig Sacrament, Herentals, 1439, Archief Begijnhof, Stadsarchief Herentals.
- (3) Vriens M.-Th.: *Het oud beghijnhof van Herentals* (ca. 1260-1508), Licentiaatsverhandeling KU Leuven, 1968.
- (4) Verellen J.R.: *Oorkonden van het beghijnhof te Herentals* (1266-1483), Centrum voor Historische Wetenschap, nr. 4, anastatische heruitgave, Herentals, 2001, blz. 173 en volgende.